

Radosław Poniat

Symposium demograficzne "Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywie historycznej. Ciągłość czy zmiana?" na XVIII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich, Olsztyn 16 września 2009 r.

Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego 1, 176-180

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Symposium demograficzne *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywie historycznej. Ciągłość czy zmiana?* na XVIII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich, Olsztyn 16 września 2009 r.

W dniu 16 września 2009 r. odbyło się w ramach XVIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich specjalne sympozjum poświęcone demografii historycznej. Nosiło ono tytuł *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywie historycznej. Ciągłość czy zmiana?*, a jego organizatorem był prof. dr hab. Cezary Kukło, autor wydanego ostatnio podręcznika do demografii historycznej¹. Fakt, że za organizację sympozjum odpowiadał przewodniczący Sekcji Demografii Historycznej Komitetu Nauk Demograficznych PAN nie oznaczał jednak, że grono prelegentów ograniczone zostało wyłącznie do demografów historycznych. Choć byli oni licznie reprezentowani, do udziału w obradach zaproszono też badaczy zajmujących się szeroko pojętą historią rodziny i historią społeczną. Podczas trwających ponad dziesięć godzin obrad wygłoszono w sumie 16 referatów, których zakres chronologiczny rozciągał się od wczesnego średniowiecza po czasy najnowsze, zaś zróżnicowanie pytań badawczych, źródeł i zastosowanych do ich analizy podejść oraz technik pozwoliło na stworzenie niezwykle interesującego i bogatego obrazu dziejów rodziny na ziemiach polskich.

Prace sympozjum rozpoczął prof. Kukło, który w krótkim wprowadzeniu zwrócił uwagę na najważniejsze problemy stojące przed historykami zajmującymi się dziejami rodziny i podkreślił konieczność intensyfikacji badań. Przypomniał, że sympozjum zostało zorganizowane przy pomocy grantu badawczego przyznanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, a część spośród wygłaszanych na nim wystąpień stanowi wynik dyskusji toczonych podczas wcześniejszych spotkań uczestników grantu.

¹ C. Kukło, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.

Pierwszymi prelegentami byli badacze zajmujący się średniowiecznymi elitami – profesorowie Jan Tęgowski i Janusz Kurtyka. Pierwszy z nich prezentował zestaw pytań badawczych dotyczących funkcjonowania rodzin monarszych (*Rodzina dynastyczna w Polsce X - XV wieku*). Zwrócił uwagę na problemy związane ze specyficznym typem małżeństwa jakim było małżeństwo monarsze, co okazuje się szczególnie kłopotliwym w odniesieniu do sytuacji, gdy związek taki miał przede wszystkim wymiar polityczny. Z kolei prof. dr hab. J. Kurtyka przedstawił projekt badawczy dotyczący rodzin możnowładczych (*Małopolskie rodziny możnowładcze XIV - XVII wieku*). Stwierdził, że w świetle jego badań mówić można o postępującej unifikacji elit możnowładczych reprezentujących poszczególne prowincje oraz grupy etniczne Korony, a następnie Rzeczypospolitej.

Po dwóch wystąpieniach dotyczących rodzin wchodzących w skład elit, dr Piotr Guzowski przedstawił pierwsze wyniki jego badań poświęconych rodzinom chłopskim (*Ekonomiczne i demograficzne uwarunkowania funkcjonowania rodziny chłopskiej na przełomie średniowiecza i nowożytności*). Ponieważ dla badanego przez niego okresu brak jest zapisów metrykalnych, postanowił on posłużyć się w analizach demograficznych zapisami z ksiąg sądowych wiejskich. Podejście takie nie było jak dotąd stosowane w polskiej historiografii, ale dobrze znane są prace izraelskiego badacza Zvi Razi'ego wykorzystującego identyczne źródła zachowane dla średniowiecznej Anglii². Umowy kupna i sprzedaży, inwentarze oraz inne zapisy znajdujące się w księgach sądowych służą w tej metodzie do tworzenia baz danych bardzo podobnych do zbiorów danych stosowanych do klasycznej rekonstrukcji rodzin opartej na zapisach metrykalnych. Analiza zawartych w księdze sądowej wsi Trześniowa zapisów o charakterze gospodarczym pozwoliła na podjęcie próby określenia przeciętnej liczby potomstwa dożywającego dorosłości oraz przeciętnej trwania aktywności ekonomicznej właścicieli gospodarstw. Wstępne wyniki badań sugerują, że w XVI w. zrekonstruowanych rodzinach wzrosła liczba dzieci osiągających pełnoletniość. Dalsze stosowanie rekonstrukcji rodzin w oparciu o księgi sądowe powinno pozwolić na istotne rozszerzenie naszej wiedzy na temat kształtu rodzin z okresu przedmetrykalnego.

Przełomu średniowiecza i nowożytności dotyczył też referat dra Krzysztofa Borody zwracający uwagę na ekonomiczny wymiar gospodarstwa domowego (*Gospodarstwo domowe szlachty zagrodowej na Mazowszu płockim w XVI wieku*). Wykorzystanie danych z kolejnych lustracji dóbr pozwoliło na odtworzenie struktury drobnej własności w woj. płockim. Szczególną uwagę Autor poświęcił zróżnicowaniu geograficznemu tej struktury, które to zjawisko wynikać miało z odmiennych specjalizacji gospodarczych poszczególnych powiatów, dostępności najmniej siły roboczej, bliskości dróg wodnych.

Zagadnieniem drobnej szlachty zajął się w swym wystąpieniu także mgr Łukasz Lubicz - Łapiński (*Rodzina drobnoszlachecka w XVI - XIX wieku*). Odnosząc się do rodów zamieszkujących dzisiejsze Podlasie, przedstawił przebieg procesów osadniczych w tym regionie oraz zagadnienie rozdrabniania się własności szlacheckiej. Najciekawszym i najbardziej dyskutowanym elementem jego referatu była prezentacja wyników genetycznych badań jakimi objęto 31 osób noszących nazwisko Łapiński.

² Z. Razi, R. Smith, *Medieval society and the manour court*, Oxford 1996.

Analiza markerów znajdujących się w chromosomie Y pozwoliła na potwierdzenie faktu istnienia wspólnego przodka szlacheckich Łapińskich.

Pracujący obecnie w *Max Planck Institute of Demographic Research* dr Mikołaj Szoltysek przedstawił wyniki prowadzonych przez niego od kilku lat badań nad strukturą rodziny chłopskiej u schyłku Rzeczypospolitej (*Żyjąc razem, mieszkając osobno – chłopskie gospodarstwo domowe na ziemiach XVIII - wiecznej Polski*). Stanowią one próbę rewizji koncepcji Hajnala dotyczącej zróżnicowania form gospodarstw domowych w epoce przedindustrialnej³, a ich wstępne wyniki były już przez Autora prezentowane⁴. Analiza statystyczna wciąż rosnącej bazy danych, zawierającej przede wszystkim informacje ze spisów cywilno - wojskowych oraz rewizji dusz, pozwoliła na wyróżnienie trzech obszarów charakteryzujących się odmiennymi formami gospodarstw domowych. O ile na terenie obszaru zachodniego dominowały rodziny nuklearne wspomagane w swych funkcjach gospodarczych przez najemną siłę roboczą, to obszary południowo - wschodni, a zwłaszcza wschodni charakteryzowały się znacznie większym procentem gospodarstw rozszerzonych oraz zamieszkiwaniem pod jednym dachem wielu spokrewnionych rodzin. Szedł z tym w parze spadek liczebności służby domowej, która na obszarze wschodnim prawie nie występowała. Co ciekawe, różnice form gospodarstw domowych nie przekładały się wcale na przeciętną ilość dorosłych mężczyzn w gospodarstwach, która wszędzie była prawie identyczna.

Prof. dr hab. Krzysztof Mikulski zaprezentował w swym wystąpieniu (*Rodzinne mikroświaty w nurcie życia miejskiego Polski przedrozbiorowej*) wyniki prowadzonych przez niego od wielu lat badań nad społeczeństwem nowożytnego Torunia⁵. Postawienie nowych pytań badawczych w stosunku do materiału zdawałoby się już znanego – rodziców chrzestnych zapisanych w toruńskich metrykach, pozwoliło Autorowi na przedstawienie zagadnienia funkcjonowania więzi społecznych w dwuwyznaniowym mieście. Analiza doboru chrzestnych wskazała na postępujący w XVIII w. proces oddalania się od siebie katolików i protestantów oraz wytwarzanie się nowych wzorów zachowań, zgodnie z którymi przedstawiciele warstw niższych nie poszukiwali już chrzestnych wśród przedstawicieli elity, ale zwracali się do członków własnych grup zawodowych i sąsiedzkich.

Badacze związani z Uniwersytetem Jagiellońskim przedstawili wyniki badań dotyczących społeczeństwa Krakowa od XVIII do XX w. Dr Konrad Wnęk zaprezentował możliwości wizualizacji danych geograficznych, jakie dają programy wykorzystujące tzw. GIS (*Socjotopografia rodzin krakowskich w końcu XVIII wieku*). Połączenie danych ze spisów ludności z mapami pozwala na dokładność analiz socjotopograficznych, o której tylko mogą marzyć historycy wykorzystujący tradycyjne techniki badawcze. Z kolei dr Lidia Zyblikiewicz zaprezentowała autorską propozycję

³ J. Hajnal, *European marriage pattern in historical perspective*, [w:] *Population in history: essays in historical demography*, ed. D.V. Glass, D.E.C. Eversley, London 1965, s. 101 - 143.

⁴ M. Szoltysek, D. Biskup, *Różnorodność czy tożsamość? Chłopskie gospodarstwo domowe na ziemiach Rzeczypospolitej i Śląska pod koniec XVIII wieku*, [w:] *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV - XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, pod red. C. Kukli, Warszawa 2008, s. 363 - 390.

⁵ K. Mikulski, *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*, Toruń 1999; Tenże, *Pałapka niemożności. Społeczeństwo nowożytnego miasta wobec procesów modernizacyjnych (na przykładzie Torunia w XVII i XVIII wieku)*, Toruń 2004.

typologii rodzin krakowskich uchwyconych w spisach powszechnych z końca XIX w. (*Rodzina krakowska w czasach Franciszka Jozefa*). Dopełnieniem referatów poświęconych społeczeństwu Krakowa było wystąpienie prof. dr hab. Krzysztofa Zamorskiego, który przedstawił próbę stworzenia modelu opisującego przemiany demograficzne zachodzące w Krakowie w ciągu ostatnich dwóch stuleci (*Modele płodności ludności Krakowa w XIX i XX wieku*).

Tematem wystąpienia dra Sławomira Górczyńskiego był przebiegający niegdyś w Galicji proces przyznawania tytułów arystokratycznych przez administrację austriacką (*Rodzina magnacko-arystokratyczna w Galicji przełomu XVIII i XIX wieku – ciągłość czy zmiana?*). Prezentując wyniki badań opisanych szerzej w nowo wydanej książce⁶, Autor podkreślił względną łatwość potwierdzania i uzyskiwania tytułów arystokratycznych oraz liberalne podejście jakim charakteryzowali się w tej kwestii austriaccy urzędnicy.

Grupą z przeciwnego końca społecznego kontinuum zajął się w swym wystąpieniu mgr Radosław Poniak (*Służba domowa na ziemiach polskich w epoce preindustrialnej*). Powołując się na spisy ludności oraz analizę protokołów przesłuchań sądowych, zwrócił on uwagę na zjawisko podejmowania pracy w charakterze służącego przez osoby młode, które traktowały to jako przejściowy etap w swym życiu, a nie zatrudnienie na zawsze. Zwrócił on też uwagę na fakt, iż zdecydowana większość służących pracowała w gospodarstwach domowych korzystających tylko z jednego najemnego pracownika.

Badania dotyczące rodziny polskiej w drugiej poł. XIX i w XX w. zaprezentowane zostały przez Autorki zajmujące się przede wszystkim historią kobiet. Prof. dr hab. Jadwiga Hoff posłużyła się zawartością ówczesnej literatury poradnikowej w celu przesłedzenia propagowanych w niej wzorów zachowań rodzinnych (*Wzorce obyczajowe zachowań rodzinnych w XIX i pierwszej połowie XX wieku*). Prof. dr hab. Regina Renz przedstawiła wnioski płynące z prowadzonych przez nią od wielu lat badań nad społeczeństwem Kielecczyny (*Gospodarstwo domowe i życie rodzinne w środowisku małomiasteczkowym międzywojennym Kielecczyny*). Pełne wyniki jej dociekań, zaprezentowane w wydanej niedawno książce⁷, pozwalają na znacznie bardziej złożone postrzeganie procesów modernizacyjnych przebiegających w odniesieniu do form życia rodzinnego, pozycji społecznej kobiet, zachowań rozrodczych. Z kolei dr Katarzyna Sierakowska zaprezentowała badania dotyczące rodzin robotniczych (*Rodzina robotnicza na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX w. do 1939 r.*). Podsumowaniem tego bloku tematycznego było wystąpienie dr Anny Zapalec poświęcone sytuacji rodzin polskich w latach 1939 - 1945 (*Dezintegracja rodzin polskich w latach II wojny światowej*).

Zarówno treść wygłoszonych referatów, jak i tocząca się po nich dyskusja, pozwalają na spoglądanie z dużym optymizmem na przyszłość badań nad historią rodziny na ziemiach polskich. Podkreślić należy przede wszystkim duże zaawansowanie metodologiczne trwających projektów, gotowość ich wykonawców do posługiwania się nowymi technikami. Chodzi tu zarówno o wykorzystywanie zaawansowanych procedur statystycznych (dotyczy to właściwie wszystkich

⁶ S. Górczyński, *Arystokracja polska w Galicji*, Warszawa 2009.

⁷ R. Renz, *Kobieta w społeczeństwie międzywojennej Kielecczyny. Dom - praca - aktywność społeczna*, Kielce 2008.

występujących podczas sympozjum demografów historycznych), posługiwanie się metodami wypracowanymi przez przedstawicieli innych nauk (zapożyczony od geografów GIS; stosowana przez genetyków analiza markerów), jak i gotowość do tworzenia oraz testowania modeli. Dużą nadzieję należy też wiązać ze stawianiem nowych pytań w stosunku do znanych już źródeł (księgi sądowe, zapisy metrykalne), co pozwala na poznanie zagadnień niemal całkowicie pomijanych w dotychczasowych badaniach. Ponieważ zapowiedziana już została publikacja prezentująca referaty wygłoszone podczas sympozjum, a wielu autorów zadeklarowało podczas swych wystąpień przygotowanie książek w znacznie szerszym stopniu omawiających poruszane zagadnienia, należy się spodziewać, że w najbliższym czasie badania nad historią rodziny dostarczą nam jeszcze wielu interesujących informacji.

Radosław Poniat

(Instytut Historii

Uniwersytetu w Białymstoku)